

قرآن کریم با ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکاران، ترجمه معاصر وفادار به زبان فارسی

مهدی ناصری^{*1}

1- استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه قم، ایران

دریافت: 93/4/20 پذیرش: 93/7/30

چکیده

پیرامون ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی، همواره این پرسش مطرح بوده است که بهترین، دقیق‌ترین و وفادارترین ترجمه قرآن کدام است. ترجمه‌ای که در عین پایبندی به زبان قرآن کریم، مضامین شکوهمند آسمانی آن را نیز در قالب و ساختار زبان فارسی بازآفرینی کند. در این میان، ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکارانشان، که توسط گروهی از اساتید حوزه علمیه قم به زبان فارسی ترجمه شده است، از دقت و وفاداری بسیار بالایی نسبت به هر دو زبان مبدأ و مقصد دارد. در این مقاله به نقد و بررسی میزان دقت، مطابقت و وفاداری ترجمه یاد شده می‌پردازیم. به نظر می‌رسد که این ترجمه وفادارترین و دقیق‌ترین ترجمه معاصر قرآن به زبان فارسی باشد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، ترجمه قرآن محمد علی رضایی اصفهانی و همکاران، ترجمه وفادار.

1- طرح مسأله

ترجمه متون دینی در هر زبان و در هر زمانی، راهی برای پرورش بنیادهای دینی جوامع و گسترش اندیشه‌ها و باورهای دینی به شمار می‌آید. بی‌تردید مهم‌ترین و بارزترین مصداق برای ترجمه متون دینی، ترجمه قرآن کریم است که تاکنون بیشترین

و برترین تألیفات پیرامون آن نگاشته شده است. ترجمه قرآن که -بنابر قول سرخسی - با ترجمه سوره فاتحه الكتاب توسط سلمان فارسی آغاز گشته است (سرخسی، 1414ق: 37/1) در سه دهه گذشته به برکت شکل‌گیری نظام اسلامی در ایران، به والاترین جایگاه تاریخی خود رسیده است. ترجمه قرآن کریم پس از انقلاب اسلامی، کارنامه پر برگ و باری داشته تا جایی که می‌توان گفت بیشترین ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی در همین دوره منتشر شده است و همین امر موجب گشته تا این دوره را نهضت ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی نیز بدانیم. ضرورت ارائه ترجمه‌ای دقیق و روان از قرآن در عصر کنونی موجب گشته است تا ترجمه‌های بسیاری با شیوه‌های گوناگون به رشته تحریر در آید. بیشتر این ترجمه‌ها، ترجمه‌هایی مطابق و وفادار به متن قرآن به شمار می‌آیند که در عین وفاداری، توجه شایانی نیز به روان بودن و شیوایی نثر فارسی داشته‌اند. در خصوص ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی همواره این پرسش مطرح بوده است که بهترین ترجمه قرآن کدام است. ترجمه‌ای که بتواند به وظیفه خویش عمل نموده و در عین پایبندی به زبان قرآن کریم، مضامین شکوهمند آسمانی آن را نیز در قالب و ساختار زبان فارسی بازآفرینی کند. نگارنده این سطور در ده سال اخیر، با بررسی بیش از صد ترجمه معاصر قرآن کریم به زبان فارسی، ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکارانشان را که توسط گروهی از اساتید حوزه علمیه قم به زبان فارسی ترجمه شده را، وفادارترین و دقیق‌ترین ترجمه فارسی قرآن یافته است. از این رو هدف عمده این پژوهش آن است که با بررسی و ارزیابی این ترجمه و مقایسه آن با برخی از ترجمه‌های معاصر قرآن، فرضیه و مدعای یاد شده را اثبات نماید.

افزون بر نشر ترجمه‌های ارزشمند و گرانسنگ قرآن به زبان فارسی، مقالات متعددی نیز تاکنون در نقد و معرفی آنها در مجلات ترجمان وحی، بینات، پژوهش‌های قرآنی، مترجم، مطالعات قرآنی و... منتشر شده است که در این مقالات، صاحب نظران فراوانی درباره ترجمه‌های قرآنی، قلم زده و به معرفی، نقد و بررسی آنها پرداخته‌اند. نقد و بررسی ترجمه‌های قرآن کریم، و معرفی بهترین و ارزشمندترین آنها می‌تواند گامی

مؤثر در راستای تعالی کیفیت ترجمه قرآن کریم باشد. نخستین مقاله‌ای که در نقد ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی به چاپ رسیده است، نقدی است که استاد شهید مرتضی مطهری در اردیبهشت 1337 در مجله یغما بر ترجمه استاد ابوالقاسم پاینده به رشته تحریر درآورده است. دومین نقدی که به ترجمه قرآن کریم پرداخته است، نقدی است که توسط علامه فرزانه از ترجمه پاینده در هفت قسمت در مجله یغما (از دی ماه 1337 تا مهر 1338) منتشر شده است. سومین نقد نیز بر همین ترجمه توسط غلامرضا طاهر در سال 1340 به رشته تحریر درآمده است. پس از این سه نقد، تاریخچه نقد شاهد دوران رکود و فترت نقد ترجمه‌های فارسی قرآن بوده است، تا اینکه در سال 1372 و با چاپ کتاب «قرآن پژوهی» نوشته بهاء الدین خرمشاهی، نقد ترجمه قرآن نیز وارد دوره طلایی خود گشت، بدین سان که از آن تاریخ تا به امروز بیش از صدها مقاله، در نقد و بررسی و معرفی ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی نگاشته شده است. اما در خصوص ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکارانشان، نگارنده این سطور، تنها دو مقاله را شناسایی کرده است. مقاله نخست، نقدی است که بهاء الدین خرمشاهی در مجله بینات با عنوان «نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم» به رشته تحریر درآورده است. وی در این مقاله می‌گوید: «جای بسی خوشوقتی است که پس از چندین سال تلاش علمی پنج نفر از فضلاء حوزه علمیه قم، نخستین ترجمه جمعی یا گروهی فارسی از قرآن کریم به عالمان و عاشقان قرآن هدیه شده است...» (خرمشاهی، 1384: 25). نوشتار دیگر در این خصوص، مقاله است که محمد علی رضایی اصفهانی با عنوان «نظری بر مقاله نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم/بهاء الدین خرمشاهی»، نگاشته است. نگارنده این مقاله به غیر از دو اثر مذکور، اثر مستقلی در خصوص معرفی، نقد و یا بررسی میزان وفاداری این ترجمه گروهی نیافته است، که همین موضوع، انگیزه و وظیفه نگارنده را برای معرفی این ترجمه نسبتاً ناشناخته و در عین حال بسیار دقیق و ارزشمند، بیشتر نمود.

2- زندگی نامه مترجم

«در 1341/2/1 شمسی در خانواده‌ای مذهبی در اصفهان متولد شد. در سال 1361 وارد حوزه علمیه اصفهان (مدرسه ذوالفقار) گردید و تا دوره سطح عالی و یک سال خارج را در آن حوزه گذراند، در سال 1364 ازدواج نمود و در سال 1369 وارد حوزه علمیه قم گردید و به مدت ده سال در درس خارج اساتیدی همچون آیات عظام فاضل لنکرانی، مکارم شیرازی، معرفت، صالحی مازندرانی و وحید خراسانی حاضر شد. و موفق به گذراندن پایان نامه سطح چهارم حوزه (دکتری فقه) شد و هم زمان سطح چهارم رشته تخصصی تفسیر حوزه علمیه قم و دکتری علوم قرآن و حدیث واحد تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی را به پایان رسانید.» (پایگاه تحقیقاتی القرآن)

2-1- فعالیت‌های علمی

- عضویت در هیأت علمی جامعه المصطفی العالمیة و تدریس تفسیر و علوم قرآنی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها.

- نگارش بیش از پنجاه کتاب (از قبیل: تفسیر قرآن مهر (22 جلد) پژوهشی در اعجاز علمی قرآن (2 جلد) منطق تفسیر قرآن (3 جلد) منطق ترجمه قرآن - انس با قرآن کریم - پرسش‌ها و پاسخ‌های قرآنی جوانان (12 جلد) درآمدی بر تفسیر علمی قرآن - شیوه‌های تحصیل و تدریس در حوزه‌های علمیه - آموزه‌های عاشورا - رابطه علم و دین در غرب و... و ده مقاله (مانند: روش‌ها و سبک‌های ترجمه قرآن و...).

- نگارش و انتشار نخستین ترجمه جمعی قرآن، با همکاری گروهی از اساتید حوزه و دانشگاه در سال 1384 که حاصل 10000 ساعت کار علمی و 600 جلسه بحث جمعی بوده و مورد استقبال قرآن پژوهان کشور قرار گرفت و...

3- معرفی ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکاران

این ترجمه که در واقع نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم، محسوب می‌شود، کاری از استادان حوزه علمیه قم است که از سوی مؤسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر و انتشارات

دارالعلم قم در سال 1383ش چاپ و منتشر شده است. در این ترجمه، کار به صورت تخصصی صورت پذیرفته و بخش‌های ادبیات، تفسیر، واژه‌شناسی، همگون‌سازی و... به عهده افراد مختلف بوده است. حجت الاسلام رضایی اصفهانی، کار بازخوانی تفاسیر و ارائه ترجمه پیشنهادی و اولیه این گروه را برعهده داشته و نگارش نهایی ترجمه نیز پس از بحث و بررسی گروه، به عهده وی بوده است. از جمله همکاران آقای رضایی در این ترجمه عبارتند از: 1- حجت الاسلام شیرافکن، استاد ادبیات تخصصی عرب، که در این گروه به بحث ادبیات قرآن پرداخته است. 2- حجت الاسلام اسماعیلی که بررسی و طرح ترجمه‌های موجود و پیشنهاد ترجمه ارجح را برعهده داشته است. 3- حجت الاسلام امینی از پژوهشگران مجمع جهانی اهل بیت (ع)، که یکسان‌سازی واژگان، عبارت‌ها و آیات و مبحث وجوه و نظایر ترجمه را به عهده داشته است. 4- حجت الاسلام ملا کاظمی که اصلاح، ویرایش و مقابله متون ترجمه را سرپرستی کرده است.

به گفته مترجمان، در این ترجمه از چهار گونه منبع استفاده شده است. «اول- منابع تفسیری: همچون تفسیر ابوالفتح رازی، مجمع البیان، المیزان، نمونه، شبر و... دوم- منابع لغت: مانند مفردات راغب، مقایس اللغة، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم و... سوم- منابع ادبی: همچون الجدول فی إعراب القرآن و... چهارم- ترجمه‌های قرآن: از قبیل ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی، ترجمه الهی قمشه‌ای، ترجمه مجتبوی، استاد فولادوند، استاد خرمشاهی و... البته از هیچکدام از این ترجمه‌ها تقلید نکردیم بلکه با بررسی آنها گاهی معنا و واژه‌ای جدید انتخاب می‌کردیم.» (رضایی، مؤخره ترجمه) در خصوص روش این ترجمه نیز باید گفت که این ترجمه، ترجمه‌ای است وفادار؛ بدین گونه که مترجمان در این اثر، کلام الهی را جمله به جمله و بدون کاستن و یا افزودن کلمه‌ای، در زبان فارسی معادل یابی می‌نمایند.

4- روش‌های ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی

درخصوص روش‌های ترجمه قرآن کریم تاکنون دسته‌بندی‌های گوناگونی ارائه شده است. دکتر محمد علی رضایی اصفهانی یکی از برجسته‌ترین قرآن پژوهان معاصر

روش‌های ترجمه قرآن براساس گونه‌های انتقال مطلب از زبان مبدأ به زبان مقصد را، به سه روش تقسیم کرده‌اند:

«1- ترجمه کلمه به کلمه (= تحت اللفظی = حرفی) 2- ترجمه جمله به جمله (= هسته به هسته = معنوی = امین) 3- ترجمه آزاد (= تفسیری = خلاصه التفسیر) (رضایی اصفهانی، 1383ش: 33) آقای سید محمد حسن جواهری دیگر قرآن پژوه معاصر نیز دسته بندی جدیدی را در این خصوص ارائه می‌دهد که عبارت است از: 1- ترجمه لغوی یا لفظ به لفظ. 2- ترجمه تحت اللفظی. 3- ترجمه وفادار یا امین. 4- ترجمه معنایی. 5- ترجمه آزاد. 6- ترجمه تفسیری. (جواهری، 1384ش: 136). بنابر آنچه گفته شد، نگارنده نیز ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی را به سه گونه تقسیم می‌نماید: ترجمه‌های تحت اللفظی، ترجمه‌های وفادار و ترجمه‌های آزاد (تفسیری). مهم‌ترین ترجمه‌های تحت اللفظی معاصر عبارتند از: ترجمه شاه ولی الله دهلوی، ترجمه ابو الحسن شعرانی، ترجمه محمد کاظم معزی، ترجمه محمود اشرفی تبریزی و ترجمه عباس مصباح زاده. مهم‌ترین ترجمه‌های تفسیری معاصر نیز به شرح زیر می‌باشد: ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تفسیر خسروی علیرضا میرزا خسروانی، ترجمه سید علی نقی فیض الإسلام، ترجمه عبد المجید صادق نویری، ترجمه محمود یاسری، ترجمه علی مشکینی، ترجمه محمد صفوی (بر اساس المیزان) و ترجمه طاهره صفار زاده. از جمله ترجمه‌های وفادار و یا معادل که در عصر کنونی انجام پذیرفته است عبارتند از: ترجمه آقایان عبدالمحمد آیتی، سید کاظم ارفع، حسین استاد ولی، مسعود انصاری خوشابر، حسین انصاریان، اصغر برزی، سید ابراهیم بروجردی، ابوالفضل بهرام پور، ابوالقاسم پاینده، کاظم پورجوادی، غلامعلی حداد عادل، علی اصغر حلبی، محمد خواجوی، بهاء الدین خرمشاهی، محمدعلی رضایی اصفهانی و همکاران، زین العابدین رهنما، رضا سراج، ابراهیم عاملی، جلال الدین فارسی، محمد مهدی فولادوند، احمد کاویانپور، علی موسوی گرمارودی، سید جلال الدین مجتبوی و ناصر مکارم شیرازی.

4-1- ترجمه وفادار

«یوجین نایدا» در تعریف ترجمه می‌گوید: «ترجمه عبارت است از پیدا کردن نزدیکترین معادل طبیعی پیام زبان دهنده در زبان گیرنده، نخست از لحاظ معنایی و دوم از لحاظ سبک.» (لطفی پور ساعدی، 1374 ش: 66) تعریف مذکور در خصوص ترجمه وفادار نیز با مقداری تفاوت صدق می‌کند. بدین گونه که در ترجمه وفادار، اولویت با سبک زبانی زبان مبدأ است نه انتقال محتوا. به عبارتی دیگر ترجمه وفادار، ترجمه‌ای است که در وهله نخست، به متن مبدأ مقید و وابسته بوده و در مرتبه دوم به ساختارهای زبانی زبان مقصد نیز توجه لازم را دارد. در این نوع از ترجمه، که می‌توان آن را ترجمه نیز معادل نامید، مترجم می‌کوشد تا علاوه بر برابری واژگان زبان مبدأ در زبان مقصد، این واژگان را در قالب دستوری زبان مقصد بریزد. بدین سان که مترجم چینش و ترتیب واژگان متن قرآن را به هم زده و تلاش می‌کند تا محتوا و پیام و همچنین نکات ظریف بلاغی و ساختاری متن مبدأ را به ساختارهای طبیعی و معیار زبان و متن مقصد بیان کند. باید گفت این نوع از ترجمه - ترجمه وفادار و یا معادل - که حد فاصل میان ترجمه تحت اللفظی و ترجمه آزاد است، مطلوب‌ترین و دقیق‌ترین روش برای ترجمه قرآن به شمار می‌آید، چرا که این نوع ترجمه در نهایت دقت و شیوایی صورت می‌گیرد. پیتر نیومارک در مورد این نوع از ترجمه می‌گوید: «هدف از ترجمه وفادار آن است که معنای دقیق متن اصلی در چارچوب ساختارهای دستوری زبان مقصد باز آفریده شود... در این روش ترجمه، سعی بر وفاداری کامل به اهداف و مفهوم متن نویسنده زبان مبدأ است.» (نیومارک، 1382 ش: 57) گفتنی است بیشتر ترجمه‌های فارسی قرآن کریم که در عصر حاضر صورت گرفته است - از جمله ترجمه رضایی و همکاران - بر این روش و ویژگی‌ها مبتنی بوده است.

5- ترجمه رضایی اصفهانی و همکاران، وفادارترین ترجمه معاصر قرآن به زبان فارسی

نخست، ذکر این نکته لازم به نظر می‌رسد که مقصود از وفادارترین ترجمه، برترین ترجمه نیست، چه آنکه شاید برترین ترجمه‌ای وجود نداشته باشد و هر ترجمه‌ای از بُعدی خاص، از ویژگی‌های منحصری به فرد و برتری برخوردار باشد. از این رو باید عنوان کرد که مقصود نگارنده از وفادارترین ترجمه، مطابق‌ترین ترجمه با ساختارهای لغوی، دستوری و بلاغی زبان مقصد (قرآن) است. در همین راستا، چنان که پیش از این نیز گفته شد، این مقاله بر آن است تا میزان مطابقت و وفاداری ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی و همکارانشان را در مقایسه با دیگر ترجمه‌های معاصر قرآن کریم مورد سنجش و ارزیابی قرار دهد. به همین منظور، پنج سطح معادل‌یابی و واژگانی، معادل‌یابی دستوری، حذف و تقدیر، تقدیم و تأخیر، و اصل یکسان‌سازی در این ترجمه، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

5-1- معادل‌یابی و واژگانی

ترجمه رضایی، ترجمه‌ای است وفادار و متن‌محور، که توجه زیادی به برابریابی و واژگان زبان مبدأ در زبان مقصد دارد و برآن است تا واژگان قرآنی را به درستی در قالب دستوری زبان مقصد بریزد. بدین گونه که چینش و ترتیب واژگان در متن قرآن را به هم زده و می‌کوشد تا پیام و نکات ظریف بلاغی و ساختاری متن مبدأ را همزمان به ساختارهای طبیعی و معیار زبان و متن مقصد بیان کند. این ترجمه در واقع برگردانی دقیق، صحیح و رسا از واژگان قرآنی را پیش روی خوانندگان خود قرار می‌دهد و از این جهت می‌تواند مرجع مهمی برای معادل‌گزینی و برابریابی واژگان قرآنی در زبان فارسی محسوب شود. برای اثبات آنچه گفته شد، به بررسی تطبیقی ترجمه مذکور و مقایسه آن با برخی از ترجمه‌های معاصر قرآن کریم می‌پردازیم.

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

به نام خدای گسترده مهر مهرورز (رضایی)

ارزیابی

یکی از نکات مهمی که آقای رضایی اصفهانی و همکارانشان در ترجمه دو واژه (رحمن) و (رحیم) بدان توجه داشته‌اند، این است که این دو واژه از یک ریشه‌اند و از این رو در ترجمه ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ نیز این دو واژه را از یک ریشه و به مهر گستر و مهر ورز ترجمه کرده‌اند. ظرافت مهم دیگری که در این ترجمه به چشم می‌خورد آن است که مترجم به معنای لغوی (رحمة) توجه داشته و آنرا به (مهر) برگردانده نموده است. چنانچه صاحب قاموس قرآن می‌گوید رحمت به معنای مهربانی است: «رحمة: مهربانی ﴿وَ اِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ﴾ (اسراء/24). بال تواضع را برای آنها از روی مهربانی بخوابان.» (قرشی، 1371ش: 70) نکته بسیار مهم دیگری که بیانگر وفادار بودن ترجمه رضایی و همکارانشان می‌باشد این است که مترجمان به تفاوت ظریف میان (رحمن) و (رحیم) توجه داشته‌اند. صاحب تفسیر المیزان در این باره این چنین می‌نویسد: «کلمه (رحمن) صیغه مبالغه است که بر کثرت و بسیاری رحمت دلالت می‌کند، و کلمه (رحیم) بر وزن فعیل صفت مشبیه است، که ثبات و بقاء و دوام را می‌رساند، پس خدای رحمان معنایش خدای کثیر الرحمة، و معنای رحیم خدای دائم الرحمة است، و به همین جهت، مناسب با کلمه رحمت این است که دلالت کند بر رحمت کثیری که شامل حال عموم موجودات و انسانها از مؤمنین و کافر می‌شود... و کلمه (رحیم) بر نعمت دائمی، و رحمت ثابت و باقی او دلالت کند، رحمتی که تنها به مؤمنین افاضه می‌کند» (طباطبایی، 1374ش: 31) بنابر آنچه گفته شد ملاحظه می‌گردد که ترجمه رضایی، این دو کلمه را دقیق و درست به زبان فارسی برگردان نموده است به گونه‌ای که (رحمن) در این ترجمه به (گسترده مهر) که دلالت بر کثیر الرحمة بودن خداوند دارد و (رحیم) به (مهرورز) که دلالت بر نعمت دائمی و رحمت ثابت دارد، ترجمه شده است.

﴿ اِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴾ (زلزله/1)

هنگامی که زمین با لرزشش به لرزه درآورده شود (رضایی). آنگاه که زمین جنبانده شود جنباندنش را - یعنی جنبشی سخت که برای برپایی رستاخیز نوشته شده - (مجتبوی). زمانی که بلرزه در آورده شود زمین لرزه‌ای که برای او نوشته شده و ماوراء آن زلزله‌ای نیست (و این زلزله عام است و مختص بنقطه‌ای نیست) (خسروی). وقتی که جنبانیده شود زمین آن جنباندنش که مقدمه قیامت است (یاسری).

﴿وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾ (زلزله/2)

و زمین (بار) گرانبارش را بیرون آورد (رضایی). و زمین مردگان را که بار گرانی برآند از دل خود بیرون افکند (صفوی). و بارهای سنگین اسرار درون خویش (که گنجها و معادن و اموات و غیره است) همه را از دل خاک بیرون افکند (لهی).

﴿وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا﴾ (زلزله/3)

و انسان می‌گوید: «آن (زمین) را چه شده؟!» (رضایی). و آدمی بگوید که زمین را چه رسیده است؟ (آیتی) و انسان بگوید: زمین را چه شده است؟ (انصاریان). و انسان می‌پرسد: چه اتفاقی برای زمین افتاده؟ (صفارزاده). و آدمی شگفت زده گوید: زمین را چه شده که این گونه به لرزه در آمده است؟ (صفوی). و انسان می‌گوید: «زمین را چه می‌شود (که این گونه می‌لرزد)؟!» (مکارم). و...

ارزیابی

ترجمه آیات پیشین نشان می‌دهد که ترجمه رضایی و همکارانشان، وفادار به متن مبدأ و یا به عبارتی دیگر ترجمه‌ای متن محور است، به گونه‌ای که مترجمان در این ترجمه می‌کوشند تا ترجمه‌ای حدفاصل میان ترجمه تحت اللفظی و ترجمه آزاد ارائه دهند، ترجمه‌ای که از یک سو مطابق با چینش زبان مقصد بوده و از سوی دیگر نه چندان آزاد است که بتواند به این بهانه از افزوده‌های تفسیری در متن اصلی ترجمه استفاده کند. در ترجمه رضایی و همکارانشان، اصل بر دقت بوده و کلیه جمله‌ها و واژگان قرآنی، به صورت دقیق ترجمه می‌شود و از این رو همانگونه که مشاهده می‌گردد، مترجمان یک جمله از زبان مبدأ را در قالب یک جمله روان و مطابق با نثر زبان مقصد ارائه می‌دهند.

اما سایر ترجمه‌ها (خسروی، یاسری، صفوی و...) - چنانکه ملاحظه گشت - با بهره گرفتن از افزوده‌های تفسیری داخل ترجمه، ترجمه‌ای را ارائه می‌دهند که آزاد بوده و از مطابقت کمتری، در مقایسه با ترجمه رضایی، با متن قرآن برخوردار است.

مطابقت ترجمه رضایی با زبان قرآن و میزان وفاداری آن تا جایی است که مرجع ضمیر هیچ گاه در متن ترجمه قرار نمی‌گیرد. بلکه در صورت لزوم در داخل پرانتز بدان اشاره می‌شود. برای نمونه در آیه سوم از سوره زلزال ملاحظه می‌گردد که ترجمه رضایی، مرجع ضمیر (ها) را که (زمین) می‌باشد، داخل پرانتز آورده است که بیانگر این است که این کلمه در متن اصلی نیامده است. این در حالی است که اغلب ترجمه‌های قرآن - از جمله ترجمه‌های یاد شده: آیتی، انصاریان و... - بدین نکته توجه نداشته‌اند و مرجع ضمیر را داخل و در متن ترجمه قرار داده‌اند. مثال دیگر در این رابطه آیات زیر می‌باشد:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ (قدر/1)

در حقیقت ما آن قرآن را در شب قدر (انداز زنی) فرو فرستادیم (رضایی). ما این قرآن عظیم الشان را در شب قدر نازل کردیم (الهی). ما این قرآن را در شب قدر فرستادیم (بروجردی). ما قرآن را در شب قدر فرو فرستادیم (خواجوی). ما قرآن را در شب (مبارک) قدر نازل کردیم (کاوینپور). و...

﴿إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ﴾ (همزه/8)

در حقیقت آن (آتش) بر آنان فرو بسته شده (رضایی). آن آتش بر آنان سربسته است (انصاریان). همانا آن آتش درش بر روی آنها بسته است (مشکینی). و این آتش از هر سو، کافران را محاصره می‌کند (صفارزاده). این آتش بر آنها سرپوش است (بهرام پور). این آتش بر آنها فرو بسته شده (مکارم). و...

ارزیابی

چنانچه ملاحظه می‌گردد هدف این ترجمه آن است که در وهله اول برگردانی دقیق و صحیح از واژگان قرآنی، بدون هیچ توضیح و تفسیری داخل متن اصلی ترجمه، ارائه دهد. به همین علت می‌بینیم که مرجع ضمیر (ه) در انزلناه و (انها) داخل پرانتز قرار

گرفته و از متن اصلی ترجمه متمایز شده است. این در حالی است که سایر ترجمه‌های بدین نکته توجه لازم را نداشته و مرجع ضمیر را در متن اصلی ترجمه خود قرار داده‌اند. البته گفتنی است که عدم توجه دیگر ترجمه‌ها به این مسأله، لزوماً دلیل بر ضعف آن ترجمه‌ها نیست؛ به عبارتی دیگر گاهی مترجم برای زیباتر و رساتر شدن زبان ترجمه خود، دخل و تصرف‌های در برگردان خود انجام می‌دهد و برای نمونه مرجع ضمیر را داخل ترجمه ذکر می‌نماید که این امر بطور طبیعی موجب کمتر شدن مطابقت ترجمه‌های مذکور با نصّ قرآن می‌گردد. نکته مهم و لازم به ذکر دیگر در خصوص ترجمه رضایی، این است که مترجمان در این ترجمه کوشیده‌اند تا معادل فارسی الفاظ مهم قرآنی را نیز ذکر نمایند. برای نمونه برگردان کلمه (قدر) به (اندازه زنی) از جمله این موارد می‌باشد.

از جمله مواردی که نهایت دقت و وفاداری ترجمه رضایی اصفهانی و همکارانشان را در ترجمه و معادل‌یابی واژگان قرآنی نشان می‌دهد، ترجمه (ما أدراک) است.

﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْفَارِعَةُ﴾ (فارعه/3)

و چه چیز تو را آگاه کرد که (رستاخیز) کوبنده چیست؟ (رضایی). و تو چه می‌دانی آن کوبنده چیست (انصاریان). و تو چه دانی که... (فولادوند). و تو از کجا دانی که... (انصاری). چطور می‌توانی مجسم کنی که... (صفارزاده). و چه دانی که... (مجتبوی). و تو چه دانی که... (آیتی). و تو چه می‌دانی که... (مکارم) و...

همانگونه که ملاحظه می‌گردد (آدری) از افعال دو مفعولی (سببی) و ماضی غائب است و معادل صحیح آن در فارسی می‌تواند افعالی از قبیل: (آگاه کردن، خبر دادن و...) باشد. این در حالی است که تمامی ترجمه‌های یاد شده - به استثنای ترجمه رضایی - این فعل را به مضارع مخاطب (می‌دانی، دانی و مجسم کنی) برگردان نموده‌اند که همین امر بار دیگر بیانگر وفادار بودن ترجمه رضایی و عدم مطابقت کامل ترجمه‌های یاد شده با نصّ قرآن می‌باشد. البته گفتنی است که ترجمه (مأدراک) به (تو چه می‌دانی) اشتباه نیست؛ بلکه

غرض این است که ترجمه رضایی از عبارت مذکور، ترجمه‌ای وفادار بوده و سایر ترجمه‌ها، ترجمه‌ای محتوایی محسوب می‌شوند.

نکته بسیار مهم دیگر در خصوص ترجمه رضایی اصفهانی و همکارانشان این است که در این ترجمه، افزوده‌های مترجم و توضیحات با متن اصلی آمیخته نمی‌شود، بلکه داخل پرانتز گذاشته شده تا از متن اصلی ترجمه متمایز گردد. به بیانی دیگر وفادار بودن و یا متن محور بودن ترجمه رضایی و همکارانشان، بدین معنا نیست که آنها به هیچ وجه از افزوده تفسیری بهره نمی‌گیرند، بلکه بدین معناست که آنان در صورت استفاده از افزوده‌های تفسیری، آنرا در داخل پرانتز قرار می‌دهند تا از متن اصلی ترجمه متمایز گردد. مثال:

﴿و طُورِ سَيْنِينَ وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (تین/2-4)

سوگند به کوه پر برکت (طورسینا)! سوگند به این سرزمین امن (مکه)! به یقین انسان را در بهترین (نظام معتدل و) استوار آفریدیم (رضایی)

5-2- معادل‌یابی دستوری

هدف اصلی ترجمه رضایی و همکارانشان، رساندن کامل محتوا، پیام، و نکات ظریف و ساختاری متن مبدأ به ساختارهای طبیعی و معیار زبان و متن مقصد است. بدین جهت در این ترجمه، تقید و وابستگی به متن مبدأ در بالاترین درجه است؛ به گونه‌ای که ساختارهای صرفی و نحوی زبان مبدأ تا حد امکان در زبان مقصد بازسازی می‌شود. برای نمونه افعال (مجهول، معلوم، لازم و متعدی)، حال، تمییز، مفعول مطلق و... همگی به صورت صحیح و مطابق با زبان مبدأ، به فارسی برگردان شده است.

5-2-1- ترجمه فعل مجهول

﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ (زلزله/1)

...با لرزشش به لرزه درآورده شود (رضایی). ...به شدت به لرزه درآید (رفع).
...زمین را با [شدیدترین] لرزشش بلرزاند، (انصاریان). ...به سختی به لرزه درآید
(پورجوادی). ...زمین بجنبد به جنبش خودش (حلبی).
...شدیداً به لرزه درآید، (مکارم) و ...

﴿يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَسْتَأْتُوا لِعَمَلِهِمْ﴾ (زلزله/61)

...تا اعمالشان به آنان نشان داده شود (رضایی). در آن روز مردم پراکنده از قبرها
بیرون می‌آیند تا اعمالشان را به آنها بنمایانند (آیتی). ...تا کارهای خود را ببینند (رفع).
...تا اعمالشان را [به صورت تجسم یافته] به آنان نشان دهند (انصاریان). ...تا
اعمالشان را به ایشان نشان دهند (برزی). ...تا کردارشان را به ببینند (پورجوادی) ...تا
[نتیجه] اعمالشان را به ببینند (پاینده). ...تا نظاره‌گر اعمالشان باشند (پورجوادی). ...تا
[جزای] اعمال خویش را ببینند (حلبی). ...تا اعمال خودشان را ببینند (خواجوی) و ...

ارزیابی

همانگونه که ملاحظه می‌گردد، ترجمه رضایی و همکارانشان در مقایسه با ترجمه‌های
دیگر، از وفاداری و مطابقت بیشتری با نصّ قرآن برخوردار است به گونه‌ای که دو فعل
مجهول (زُلزِلَتْ) و (لُيْرُوا) در این ترجمه به شکل مجهول و به (به لرزه درآورده شود) و
(نشان داده شود) برگردان شده است. در حالی که دیگر ترجمه‌ها، فعل مجهول یاد شده
را به صورت معلوم ترجمه کرده‌اند که نشانگر عدم مطابقت و وفاداری کامل آنها نسبت
به زبان مبدأ است. گفتنی است تقریباً تمامی افعال مجهول در این ترجمه به شکل
مجهول و مطابق با نصّ قرآن به زبان فارسی برگردان شده است و مثال‌های یاد شده به
مصدق مشتبی از خروار محسوب می‌گردد.

5-2-2- ترجمه حال

﴿وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ (بقره/60)

و در زمین تبهکارانه فساد مکنید (رضایی). و در زمین به فساد و تجاوز نپردازید (ارفع). و در این سرزمین در تباهی مکوشید (انصاری). در روی زمین فساد برپا مکنید (برزی). و در روی زمین بفساد و فتنه انگیزی نپردازید (بروجردی). و در زمین سر به فساد بر مدارید (بهرام پور). و فساد را بر زمین نگسترانید (پورجوادی). و در زمین به فساد و تباهی مپردازید (خواجوی). در زمین سر به فساد برمدارید (فولادوند). در روی زمین طغیان نکنید و فسادگر نباشید (کاویانپور). و در زمین فساد نکنید (مکارم) و...

ارزیابی

تنها ترجمه‌ای که به حال بودن (مفسدین) اشاره کرده است ترجمه رضایی اصفهانی است که با قید حالت (تبهکارانه) کلمه (مفسدین) را به فارسی برگردان نموده است. این در حالی است که این کلمه در ترجمه‌های دیگر یا ترجمه نشده و یا مطابق و وفادار به زبان قرآن کریم، برگردان نشده است. شایان ذکر است که عبارت ﴿وَلَا تُعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُمْسِدِينَ﴾ در سوره اعراف آیه 74 و نیز در سوره عنکبوت آیه 36 نیز به همین شکل آمده و ترجمه رضایی نیز بدین نکته توجه داشته و عبارت مزبور را در کل قرآن به درستی و با قید حالت (تبهکارانه) به فارسی برگردان نموده است.

﴿وَأَدْخُلُوا الْأَبَابَ سُجَّدًا﴾ (بقره/58)

و از در (بیت المقدس) فروتنانه وارد شوید (رضایی).

از آنجا که در این ترجمه، اصل بر دقت گذاشته شده است، ملاحظه می‌گردد که حال در این ترجمه، همیشه به صورت صحیح و با قید حالت به زبان فارسی برگردان می‌شود و کمتر موردی را می‌توان یافت که این مسأله در آن رعایت نشده باشد.

5-2-3- ترجمه مفعول مطلق

﴿وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا﴾ (کهف/100)

و در آن روز، جهنم را بر کافران آشکارا عرضه می‌داریم (رضایی). و در آن روز جهنم را به کافران عرضه می‌داریم (رفع). و دوزخ را در آن هنگام برای کافران به نمایش گذاریم (فارسی). در آن روز، جهنم را بر کافران عرضه می‌داریم! (مکارم) و...

﴿إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا﴾ (مریم/3)

هنگامی که پروردگارش را با ندایی در مخفیگاه، صدا زد (رضایی). آن گاه که پروردگارش را در نهان ندا داد (آیتی). وقتی که در نهان از روی کمال اخلاص خدای خود را خواند (بروجردی). آن گاه که در خفا پروردگارش را خواند، (پورجوادی). آن گاه که [زکریا] پروردگارش را آهسته ندا کرد (فولادوند). در آن هنگام که پروردگارش را در خلوتگاه (عبادت) پنهان خواند (مکارم) و...

ارزیابی

همانگونه که ملاحظه می‌گردد دو کلمه (عرضا) و (نداء) در آیات پیشین، مفعول مطلق می‌باشد. ترجمه رضایی به این نکته توجه لازم را داشته و این دو کلمه را به درستی و به شکل مفعول مطلق در فارسی منعکس کرده است. در حالی که سایر ترجمه‌ها، مفعول مطلق را در ترجمه در نظر نگرفته، و مفعول مطلق و عامل آنرا به صورت آزاد و مفهومی به فارسی برگردان نموده‌اند.

﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا﴾ (معارج/5)

پس با شکیبایی نیکو شکیبا باش. (رضایی)

مفعول مطلق در این ترجمه در همه جای قرآن کریم، دقیق و به صورت مفعول مطلق در فارسی منعکس شده است و همین امر بار دیگر مؤید این فرضیه است که ترجمه رضایی اصفهانی و همکارانشان، وفادارترین ترجمه معاصر قرآن کریم به زبان فارسی محسوب می‌شود.

5-2-4- ترجمه تمییز

﴿وَ أَخْصِي كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا﴾ (جن/28)

و همه چیز را از نظر عدد شماره کرده است. (رضایی)

﴿حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَيَسْجُدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعَفَ نَاصِرًا وَأَقْلُّ عَدَدًا﴾ (جن/24)

... چه کسی از نظر یاور ناتوان تر و از نظر تعداد کمتر است! (رضایی)

﴿إِن تَرِنَ أَنَا أَقْلٌ مِّثْلَكَ مَالًا وَوَلَدًا﴾ (کهف/39)

... اگر می بینی من از نظر مال و فرزند از تو کمترم، (رضایی)

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾ (نساء/125)

﴿فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّثْلَهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾ (کهف/81)

و خواستیم که پروردگارشان به جای (او، فرزندی) به آن دو دهد که از جهت پاکی بهتر و از نظر مهربانی نزدیک تر از او باشد. (رضایی)

ارزیابی

واژگانی از جمله: (عدد، ناصرا، مالا و...) نقش یک متمم را ایفا کرده و در اصطلاح نحوی تمیز نامیده می شوند. تمیز در واقع کامل کننده معنای یک عنصر نحوی دیگر است و به لحاظ معنایی، عنصری مستقل به شمار نمی آید. همانگونه که ملاحظه می گردد، ترجمه رضایی، با استفاده از عبارتهای مانند: (از نظر) و (از جهت)، تمیز را در کمال دقت و وفاداری و مطابق با متن قرآن به فارسی برگردان نموده است. آقای رضایی و همکارانشان در ترجمه تمیز، اصل را بر وفاداری و مطابقت با زبان مبدأ قرار داده اند و لذا تمیز را در همه جای قرآن کریم به گونه ای ترجمه کرده اند که منعکس کننده ساختارهای نحوی زبان قرآن کریم باشد.

5-2-5- ترجمه ادوات تأکید

میزان تقید و وابستگی ترجمه رضایی به نص قرآن تا جایی است که در این ترجمه، بسیاری از ظرایف و نکات دستوری زبان مبدأ در زبان مقصد باز سازی می گردد. از جمله این ظرایف دستوری، توجه به ادوات تأکید می باشد؛ بدین سان که مترجمان در این ترجمه می کوشند تا در مواردی که آیات دارای ادوات تأکید مثل ان و نون تأکید و ... می باشد، در ترجمه، تأکید آن را به زبان فارسی بیان نمایند.

5-2-1- ترجمه إنَّ

در این ترجمه تمامی کلمات و حتی حروف اضافه و یا تاکیداتی مانند إنَّ، إنما، نون تاکید و... در فارسی معادل یابی شده است که در زیر به بررسی برخی از این تاکیدات می پردازیم:

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَفْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾ (نمل/78)

در حقیقت پروردگار تو... (رضایی). پروردگار تو... (ارفع). پروردگار... (انصاری). پروردگار تو... (بروجردی). پروردگار... (پاینده). پروردگار... (خواجوی). پروردگار تو... (مکارم) و...

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ (قدر/1)

در حقیقت ما آن (قرآن) را در شب قدر (اندازه زنی) فرو فرستادیم. (رضایی). ما در شب قدرش نازل کردیم (آیتی). ما آن قرآن را در شب قدر نازل کردیم. (ارفع). ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم (انصاریان). ما این قرآن را در شب قدر فرستادیم (بروجردی). ما [بعض] قرآن را در شب قدر نازل کرده ایم (پاینده). آن (قرآن) را در شب قدر نازل کردیم (پورجوادی). ما آن [قرآن] را شب قدر فرو فرستادیم (حلبی). ما قرآن را در شب قدر فرو فرستادیم (خواجوی). ما آنرا در شب قدر فرو فرستادیم. (رهنما). ما [قرآن را] در شب قدر نازل کردیم. (فولادوند). ما قرآن را در شب (مبارک) قدر نازل کردیم (کاوینپور). ما آن [قرآن] را در شب قدر نازل کردیم (مکارم) و...

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ (عصر/2)

قطعاً [هر] انسان در زیانکاری است (رضایی). که آدمی در خسران است (آیتی). که این انسان در زیان است (ارفع). که انسان در زیانکاریست (بروجردی). که انسان قرین زیان است (پاینده). که انسانها همه در زیانند (مکارم) و...

ارزیابی

از میان ترجمه های یاد شده، تنها ترجمه رضایی است که توانسته است تاکید (إنَّ) را با عبارت (درحقیقت) به فارسی منتقل نماید. اگر چه باید عنوان کرد که عدم ترجمه (إنَّ) در ترجمه های

مذکور به هیچ وجه نشانه ضعف آنها نمی‌باشد، چه آنکه مترجمان برای خوشخوان‌تر شدن ترجمه خود و سازگاری هر چه بیشتر آن با ساختارهای زبان مقصد، از برگردان تاکیدات قرآنی که از مختصات زبان قرآن و بطور کلی زبان عربی محسوب می‌شود، صرف نظر کرده‌اند. از این رو می‌توان گفت که ترجمه کردن (إن) به (در حقیقت) در ترجمه رضایی نشانگر وفاداری و تقید بالای این ترجمه به متن مبدأ می‌باشد؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت تقریباً هیچ واژه قرآنی را نمی‌توان یافت که در این ترجمه، ترجمه و معادل‌یابی نشده باشد.

5-2-5-2- ترجمه انما

﴿ إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ ﴾ (محمد/36)

زندگی پست (دنیا) فقط بازی و سرگرمی است و... (رضایی)

﴿ قُلْ إِنَّمَا أَلْعَلِمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾ (ملک/26)

بگو: علم (آن) تنها نزد خداست و من فقط هشدارگری روشن‌گرم (رضایی)

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ (حجرات/10)

مؤمنان فقط برادران یکدیگرند ... (رضایی)

ملاحظه می‌گردد که ترجمه رضایی ادات تاکید (إنما) را در آیات پیشین، به درستی و با استفاده از قید (تنها) و یا (فقط) به فارسی برگردان نموده است. این ترجمه تقریباً در همه جای قرآن کریم (إنما) را معادل‌یابی کرده و کمتر موردی را می‌توان یافت که ترجمه (إنما) در آن لحاظ نشده باشد.

5-2-5-3- ترجمه نون تاکید

﴿ ثُمَّ لَنْ نَزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ﴾ (مریم/69)

سپس از هر گروهی، هر کدام را که بر (خدای) گسترده‌مهر سرکش‌تر بوده‌اند، حتماً جدا می‌کنیم (رضایی). آن گاه از هر گروه کسانی را که در برابر خدای رحمان بیشتر سرکشی کرده‌اند جدا می‌کنیم (آیتی). سپس ما از هر گروهی... جدا می‌کنیم (ارفع). آن گاه از هر گروهی... بیرون می‌کشیم (انصاریان). آن گاه هر کدام که... از بین آنها جدا سازیم

(بروجردی). وانگهی از هر گروه کسانی را که ... بیرون می‌کشیم (بهرام پور). آنگاه از هر گروه هر کدامشان را ... جدا کنیم. (پاینده). سپس از هر گروهی آن کسانی را که ... خارج می‌سازیم (کاویانپور). آن گاه از هر دسته‌ای، کسانی از آنان را که ... بیرون بخواهیم کشید (فولادوند). سپس از میان هر گروهی هر کدامشان را که ... بیرون کشیم (مجتبوی). سپس از هر گروه و جمعیتی، کسانی را که ... جدا می‌کنیم (مکارم) و ...

﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ (بقره/147)

پس هرگز از تردید کنندگان مباش (رضایی). تردید مکن (آیتی). از دودلان مباش (ارفع). بنابراین از تردید کنندگان مباش (انصاریان). پس از شک کنندگان مباش (برزی). از دو دلان مباش (پاینده). پس از شک کنندگان مباش (خواجوی). پس تو نباید از تردید کنندگان باشی (فارسی). پس، از شک داران مباش (مجتبوی) و ...

﴿وَلْتَحَذَرْهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ﴾ (بقره/96)

و حتماً آنها را آزمندترین مردم ... خواهی یافت... (رضایی). آنان را ... حریص‌تر خواهی یافت (آیتی). یهودیان را ... حریص‌تر می‌یابی (ارفع). یهودان را... حریص‌تر خواهی یافت (پاینده). آنها را... حریص‌تر به زندگی می‌بینی (پورجوادی). و آنها را خواهی یافت (مکارم) و ...

ارزیابی

چنانکه ملاحظه می‌گردد تنها ترجمه رضایی است که نون تاکید در افعال (لیسجننّ، و لیكوننّ و...) را با استفاده از کلماتی مانند (حتماً) و (هرگز) به فارسی ترجمه کرده است، و سایر ترجمه‌ها توجه‌ای به ترجمه این تاکید قرآنی نداشته‌اند که همین امر بار دیگر مؤید این فرضیه است که ترجمه رضایی، وفادارترین ترجمه معاصر قرآن کریم به زبان فارسی محسوب می‌شود.

5-3- حذف و تقدیر در ترجمه

جمله‌ها و عبارت‌های محذوف در قرآن بسیار فراوان است. این پدیده در قرآن به دلایل بلاغی مانند ایجاز و یا به دلیل واضح بودن محذوف، در جای جای قرآن کریم وجود دارد.

عمده‌ترین موارد حذف در قرآن کریم عبارتند از حذف در: اسالیب قسم، جواب شرط، مبتدأ و خبر، مضاف و مضاف الیه، و مفعول به و...؛ با توجه به آن که هدف اصلی ترجمه رضایی و همکارانشان، از یک سوی وفاداری به ساختارهای زبانی قرآن، و از سوی دیگر رساندن کامل محتوا و پیام قرآن کریم است؛ از این روی باید گفت که این ترجمه، توجه شایانی نیز به ذکر جمله‌ها و یا عبارت‌های محذوف داشته است. بدین سان که مترجمان می‌کوشند تا با یافتن جمله‌ها و عبارات محذوف در قرآن، آنها را به بهترین شکل به زبان مقصد بیان کنند، البته باید این نکته را نیز اضافه کرد که در این ترجمه، تلاش شده است تا عبارت‌های محذوف قرآنی داخل پرانتز قرار گرفته و از متن اصلی ترجمه متمایز گردد.

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (بقره/97)

بگو: کسی که دشمن جبرئیل باشد پس (دشمن خداست چرا) که او با رخصت ... (رضایی) به آنان که با جبرئیل دشمنی می‌ورزند، بگو: اوست که این آیات را به فرمان خدا بر دل تو نازل کرده است (آیتی). به آنهایی که با جبرئیل دشمنی می‌کنند، بگو: او قرآن را به فرمان پروردگار ... (ارفع). بگو هر که دشمن جبرئیل است او قرآن را باذن خدا به قلب تو نازل کرده که ... (پاینده). به آن کسی که دشمن جبرئیل باشد بگو او به فرمان خدا قرآن را بر قلب تو ... (پورجوادی). بگو هر کس دشمن جبرئیل باشد او قرآن را با اذن خدا بر دل تو ... (رهنما). بگو: هر کس دشمن جبرئیل باشد بداند که او آن (قرآن) را به اذن خدا بر دل تو ... (فارسی). بگو، کیست که جبرئیل را دشمن دارد در صورتی که او قرآن را بفرمان خدا بر قلب تو ... (کاویانپور) و...

ارزیابی

«جمله: (کان عدوًّا...) خبر و در محل رفع برای (من) می‌باشد. و جواب شرط محذوف است و تقدیر آن: فلا وجه لعداوته، و یا فلیمت غیظا و... می‌باشد» (صافی، 1418ق: 209/1) از این رو ملاحظه می‌گردد که تنها، ترجمه رضایی است که با عبارت (دشمن خداست)، توانسته جواب شرط مقدر را در ترجمه خود نشان دهد. این در حالی است که دیگر ترجمه‌ها یاد شده به این محذوف اشاره‌ای نکرده‌اند.

﴿ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾ (ق/1)

قاف، سوگند به قرآن با عظمت (که نبوت تو و معاد حق است) (رضایی). قاف. قسم به این قرآن ارجمند (آیتی). ق، و سوگند به قرآن مجید (ارفع). ق (قاف). سوگند به قرآن مجید (انصاری). ق سوگند به قرآن مجید (پورجوادی). ق. سوگند به قرآن بزرگوار (حلبی) و ...

ارزیابی

«عبارت (وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ) قسم بوده و جواب آن محذوف بوده و تقدیر آن: و القرآن المجید أن البعث حق أو إنك لمن المنذرين أو الإنذار حق ...» (طباطبایی، 1417ق: 338/18) از میان ترجمه‌های یاد شده، ترجمه رضایی، تنها ترجمه‌ای است که جواب قسم مذکور را تشخیص داده و آنرا با عبارت (که نبوت تو و معاد حق است) به فارسی منتقل کرده است.

﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾ (نور/10)

و اگر بخشش خدا و رحمتش بر شما نبود و اینکه خدا بسیار توبه‌پذیر [و] فرزانه است، (حتماً عذابی بزرگ به شما می‌رسید) (رضایی)

«جواب لولا در عبارت ﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾ محذوف است و تقدیر آن اینگونه است: لو لا فضل الله و رحمته و توبته و حکمته حلل بکم ما دفعته عنکم هذه الصفات و الأفعال... لو لا ما أنعم الله علیکم من نعمة الدين و توبته لذنبیکم و تشریعه الشرائع لنظم أمور حیاتکم لزمتکم الشقوة، و أهلکتکم المعصية و الخطیئة، و اختل نظام حیاتکم بالجهالة» (طباطبایی، 1417ق: 83/15) و چنانکه ملاحظه می‌گردد ترجمه یاد شده به درستی و با عبارت (حتماً عذابی بزرگ به شما می‌رسید) جواب لولای محذوف را به فارسی برگردان نموده است، که همین امر نشانگر توجه و اهتمام فراوان آقای رضایی و همکارانشان در منعکس نمودن ابعاد گوناگون زبان قرآن است.

4-5- تقدیم و تأخیر در ترجمه

از آنجا که آقای رضایی و همکارانشان در این ترجمه در کنار وابستگی و تقیدی که به ساختار زبان مبدأ دارند، رساندن محتوا و پیام این زبان را نیز رسالت خود می‌دانند، بدین جهت همواره

تلاش می‌کنند تا تاثیر هر گونه تقدیم و تاخیری را نیز در ترجمه نشان دهند، چرا که - همانگونه که پیش از این گذشت - در این ترجمه واژه‌ها نه به صورت تک به تک بلکه در داخل بافت جمله، ترجمه می‌گردد.

﴿إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ (بقره/172)

... و خدا را سپاس گویند، اگر شما، تنها او را می‌پرستید (رضایی). و اگر خدا را می‌پرستید (آیتی). اگر او را می‌پرستید (رفع). اگر او را می‌پرستید (انصاری). اگر خدا را پرستش میکنید (بروجردی). و اگر خدا را می‌پرستید (پاینده). و اگر خدا را می‌پرستید (پورجوادی). و اگر خدای را می‌پرستید (خواجوی). اگر او را پرستش می‌کنید (مکارم) و ...

ارزیابی

«(إِيَّاهُ) در این آیه، ضمیر بارز منفصل و مبنی بر ضم است و مفعول به مقدم برای فعل (تعبدون) محسوب شده و افاده اختصاص دارد» (صافی، 1418ق: 342/2) روشن است که از میان ترجمه‌های یاد شده، فقط ترجمه رضایی است که به تقدیم و تاخیر در آیات قرآنی توجه داشته و با لفظ تاکید (تنها)، به این تقدیم و تاخیر اشاره کرده است.

﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾ (غاشیه/25)

در حقیقت بازگشتشان فقط به سوی ماست (رضایی). هر آینه بازگشتشان به سوی ماست (آیتی). به تحقیق که بازگشت آنها به سوی ماست (رفع). که بازگشت آنها سوی ماست (پاینده). که بازگشت آنان بماست (خواجوی). بیگمان بسوی ماست بازگشتشان (رهنا). در حقیقت، بازگشت آنان به سوی ماست (فولادوند). همانا بازگشتشان به سوی ماست (مجتبوی) و ...

ارزیابی

«راز تقدیم شبه جمله (إِلَيْنَا) در این کلام الهی: ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾ (غاشیه/25-26)؛ تهدید بیشتر است و اینکه بازگشت آنها فقط و فقط به سوی خداوند بوده و و حسابرسی به اعمال آنان نیز فقط و فقط برعهده خداوند است...» (همان: 318/30) روشن است که در ترجمه آیه یاد شده نیز، ترجمه رضایی از مطابقت و

وفاداری بیشتری نسبت به سایر ترجمه‌ها برخوردار است. به گونه‌ای که از میان ترجمه‌های یاد شده تنها این ترجمه است که تقدیم شبه جمله (اَلینَا) را در ترجمه خود منعکس نموده است.

﴿لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ﴾ (تغابن/1)

فرمانروایی فقط از آن اوست و ستایش تنها برای اوست (رضایی)
«تقدیم ظرف در این کلام الهی ﴿لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ﴾ بخاطر اختصاص فرمانروایی و سپاس برای خداوند عزّ و جلّ می‌باشد» (همان: 263/28) و ترجمه رضایی به درستی این تقدیم را در ترجمه خود نشان داده است. لازم به ذکر است که ترجمه رضایی تقریباً تمامی تقدیم و تاخیرها را در ترجمه خود منعکس نموده است که در این مجال کوتاه، فرصت ذکر تمامی آنها میسر نیست.

5-5- یکسان‌سازی در ترجمه

از اصول بسیار مهمی که تاکنون در ترجمه‌های فارسی قرآن کریم توجه شایانی به آن نشده است، یکسان‌سازی در ترجمه مشابهات قرآن است. این مشابهات خود به گونه‌های مختلفی تقسیم می‌شوند که لازم است در ترجمه قرآن کریم آنها را همانند و یکسان ترجمه کرد. یکسان‌سازی می‌تواند در مشابهات زیر انجام شود: اسم‌ها، فعل‌ها، حروف، ترکیب‌ها و عبارت‌ها، جمله‌ها، آیات، و ساختارهای نحوی و صرفی مشابه.

ترجمه رضایی و همکاران، اصل یکسان‌سازی و انسجام در ترجمه را به درستی در کل ترجمه رعایت نموده است. مترجمان خود در مؤخره ترجمه به این مطلب این چنین اشاره کرده‌اند: «در این ترجمه به همگون‌سازی ترجمه (عبارات مشابه) توجه زیادی شده است، و با رعایت بحث وجوه و نظایر، تا حد امکان عبارات مشابه در کل ترجمه یکسان معنا شده است.» (رضایی، مؤخره ترجمه)

اینک مبحث یکسان‌سازی را در ترجمه رضایی و برخی از ترجمه‌های معاصر قرآن کریم مورد بررسی قرار می‌دهیم.

5-5-1- یکسان سازی اسم‌های مشابه

5-5-1-1- «وکیل»

واژه (وکیل) در بسیاری از آیات قرآن به یک لفظ و معنا به کار رفته است، این در حالی است که اغلب مترجمان این واژه را به شکل‌های مختلف ترجمه کرده‌اند که بیانگر این مطلب است که آنان توجه زیادی به یکسان سازی مشابهات در روند ترجمه قرآن کریم نداشته‌اند. قابل ذکر است که مترجم محترم رضایی و همکارانشان توجه شایانی به یکسان سازی در ترجمه قرآن داشته‌اند، برای نمونه آنان واژه «وکیل» را با رعایت مبحث وجوه و نظایر، تقریباً در تمامی آیات قرآن کریم به «کارساز» ترجمه کرده‌اند. از جمله ترجمه‌هایی که کلمه (وکیل) را به اشکال گوناگون برگردان کرده و اصل همگون سازی را در خصوص این کلمه رعایت نکرده‌اند، موارد زیر می‌باشد: «ارفع»: تکیه گاه (النساء/81)، نگهبان (الأنعام/102)، کارگزار (الإسراء/54)، محافظت (الإسراء/65)، مدافع (الأحزاب/3)، دفاع (الأحزاب/48) و وکیل (المزمل/9). «بروجردی»: یار و معین (النساء/81)، نگهبان (النساء/132)، حاکم و نگهبان (هود/12) و...

5-5-2- «عزیز»

﴿أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (بقره/209)

...که خدا، شکست ناپذیری فرزانه است. (رضایی)

﴿إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (حج/74)

...که خدا قطعاً نیرومندی شکست ناپذیر است. (رضایی)

﴿إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (مجادله/21)

...که خدا نیرومندی شکست ناپذیر است. (رضایی)

ارزیابی

کلمه (عزیز) که از اسماء خداوند محسوب می‌شود، در این ترجمه در هر جایی که با لفظ و معنای مشترک به کار رفته و با در نظر گرفتن مبحث وجوه و نظایر، به (شکست ناپذیر)

برگردان شده است. لازم به ذکر است که واژه عزیز در آیات زیر نیز به یک لفظ و معنا به کار رفته است که به دلیل ضیق مجال تنها به ذکر آدرس آیات بسنده می‌کنیم:

ترجمه رضایی (عزیز: شکست‌ناپذیر) بقره/220، بقره/228، بقره/240، بقره/260، آل‌عمران/4، مائده/38، مائده/95، انفال/10، انفال/49، انفال/63، انفال/67، توبه/40، توبه/71، حج/40، لقمان/27، فاطر/28، و حدید/25.

5-1-3- «حکیم»

﴿إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ﴾ (شوری/51)

او بلند مرتبه‌ای فرزانه است (رضایی)

﴿وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (حجرات/8)

و خدا دانای فرزانه است (رضایی)

ارزیابی

چنانکه ملاحظ می‌شود واژه (حکیم) در آیات مذکور به یک لفظ و معنا آمده است، و از این روی آقای رضایی و همکارانشان این لفظ را در هر دو آیه مذکور به (فرزانه) برگردان نموده‌اند. گفتنی است لفظ مذکور در آیات زیر نیز دارای اشتراک لفظی و معنای بوده و به همین جهت در این ترجمه همواره به (فرزانه) ترجمه شده است:

بقره/209، بقره/220، بقره/228، بقره/240، بقره/260، نساء/26، مائده/38، أنعام/83، أنعام/128، أنعام/139، انفال/10، انفال/49، انفال/63، انفال/67، انفال/71، توبه/15، توبه/28، توبه/40، توبه/60، توبه/71، توبه/97، توبه/106، توبه/110، یوسف/6، و...

5-5-2- یکسان‌سازی ترکیب‌ها و عبارت‌های مشابه

5-5-1- ﴿مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾

عبارت یاد شده بارها در قرآن به یک لفظ و معنا تکرار شده است و ترجمه رضایی از آن جا که توجه زیادی به مطابقت با نص قرآن دارد، با رعایت مبحث وجوه و نظایر، این عبارت را

همیشه به یک شکل و به (آیین ابراهیم حق‌گرا) برگردان نموده است. گفتنی است که دیگر ترجمه‌های قرآنی بدین نکته توجه لازم را نداشته و این عبارت را به اشکال گوناگون، ترجمه کرده‌اند که برای نمونه به برخی از آنها اشاره می‌شود. آیتی: کیش یکتاپرستی ابراهیم (بقره/135)، آیین حنیف ابراهیم (آل‌عمران/95)، دین حنیف ابراهیم (نساء/125). ارفع: آیین معتدل ابراهیم (بقره/135)، ابراهیم که دارای دینی معتدل است (آل‌عمران/95)، آیین پاک ابراهیم (انعام/161)، سیره ابراهیم که راه مستقیم است (نحل/123). مکارم: آیین خالص ابراهیم (بقره/135)، آیین ابراهیم که به حق گرایش داشت (آل‌عمران/95)، پیرو آیین خالص و پاک ابراهیم (نساء/125)، آیین ابراهیم که از آیینهای خرافی روی برگرداند (انعام/161)، آیین ابراهیم - که ایمانی خالص داشت (نحل/123) و ...

5-2-2-5- ﴿إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾

آقای رضایی و همکارانشان، این اصطلاح را در همه جای قرآن به (تا سرآمد معین) برگردان نموده‌اند. این در حالی است که دیگر ترجمه‌های قرآن از این دقت و وفاداری به متن قرآن برخوردار نبوده و عبارت مذکور را به اشکال گوناگون به فارسی برگردان نموده‌اند. مثال: - فارسی: برای مدتی معین (بقره/282)، تا زمانی معین (هود/3)، تا وقت مقرر (ابراهیم/10)، تا وقت معین (حج/33)، تا روز موعود (فاطر/45). فولادوند: تا سررسیدی معین (بقره/282)، تا زمانی معین (هود/3)، تا زمانی معین (ابراهیم/10)، تا وقتی معین (نحل/61)، تا مدتی معین (حج/5)، تا هنگامی معین (فاطر/13). مکارم: تا مدت معینی (هود/3)، تا موعد مقرر (ابراهیم/10)، تا زمان معینی (نحل/61)، تا سرآمد معینی (لقمان/21) و ...

5-3-5- یکسان‌سازی جمله‌های مشابه

﴿مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ الْغُزُورِ﴾

جمله قرآنی یاد شده در دو سوره آل عمران و الحديد به یک شکل و معنا وارد شده است و ترجمه رضایی نیز به این امر توجه لازم را داشته و آنرا در هر دو سوره به شکل زیر ترجمه کرده است:

و زندگی پست (دنیا) جز کالای فریبنده نیست. (آل عمران/185) و (حدید/20) البته گفتنی است که اغلب ترجمه‌های معاصر، اصل یکسان سازی در ترجمه مشابهات قرآنی را رعایت نکرده و این مشابهات را به گونه‌های مختلف ترجمه کرده‌اند. برای نمونه به برخی از ترجمه‌ها در خصوص آیه پیشین اشاره می‌گردد: «رفع»: زندگانی دنیا جز بهره‌برداری غرورآمیز نمی‌باشد. (آل عمران/185) زندگانی دنیا فریبی بیش نیست (حدید/20). «برجردی»: زندگانی دنیا جز متاعی فریبنده نخواهد بود. (آل عمران/185) زندگانی دنیا نیست جز بهره اندک و فریب دهنده (حدید/20). «بهرام پور»: زندگی دنیا جز مایه فریب نیست. (آل عمران/185) و زندگانی دنیا جز کالای فریب نیست (الحدید/20). «پاینده»: زندگی اینجهان بجز مایه فریب نیست (آل عمران/185) زندگانی دنیا نیست مگر کالای فریب (حدید/20). «فولادوند»: و زندگی دنیا جز مایه فریب نیست. (آل عمران/185) زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست (حدید/20) و...

ارزیابی

روشن است که عبارت ﴿مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُورِ﴾ در دو آیه مذکور به لفظ و معنای واحد به کار رفته است، در حالی که بیشتر مترجم‌های قرآن کریم از جمله آقایان: ارفع و برجردی و ... این عبارت را به دو شکل متفاوت ترجمه کرده‌اند که نشان می‌دهد آنان توجه زیادی به اصل یکسان سازی در ترجمه ندارند. در پایان لازم به ذکر است که ترجمه رضایی، اصل یکسان سازی و انسجام در ترجمه را، با در نظر گرفتن مبحث وجوه و نظایر، در ترجمه اعمال کرده و مشابهات لفظی و معنوی را در کل قرآن کریم بطور یکسان و همگون برگردان نموده است.

6- نتیجه‌گیری

- با بررسی ترجمه قرآن رضایی و مقایسه آن با دیگر ترجمه‌های معاصر قرآن کریم به زبان فارسی، معلوم گشت که این ترجمه از وفاداری و مطابقت بیشتری نسبت به سایر ترجمه‌ها برخوردار است.

- این ترجمه، ترجمه‌ای است وفادار و جمله به جمله؛ به طوری که پیام یک جمله از زبان قرآن، بوسیله یک جمله در زبان فارسی، بازآفرینی می‌گردد.
- افزوده‌ها و توضیحات مترجمان، هیچ‌گاه با متن ترجمه آمیخته نشده است، بدین گونه که مترجمان در کل ترجمه، اضافه تفسیری مورد نیاز را داخل پرانتز و یا کروشه قرار داده‌اند.
- در این ترجمه تقریباً تمامی واژگان قرآنی، حروف اضافه و تاکیداتی از قبیل (انّ، إنّما، نون تاکید و...) در فارسی معادل یابی و منعکس شده است.
- با وجود وفادار بودن به ساختارهای زبان مبدأ، این ترجمه از رسایی و روانی مطلوب نیز برخوردار است.
- در این ترجمه، برخلاف ضعفی که در اغلب ترجمه‌های قرآن کریم وجود دارد و همواره مورد انتقاد منتقدان نیز قرار گرفته است، به یکسان سازی و انسجام در ترجمه توجه زیادی شده است. به گونه‌ای که با رعایت مبحث وجوه و نظایر، تا حد امکان عبارت‌های مشابه در تمامی ترجمه، یکسان و همگون ترجمه شده است.
- در مجموع این ترجمه تا حدود زیادی توانسته است، ظرافت‌ها و دقایق معانی قرآن کریم را به زبان فارسی منتقل نموده و برگردانی دقیق، درست و رسا از قرآن کریم به شمار آید.

7- منابع

* قرآن کریم

- 1- آیتی، عبدالمحمد، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات سروش، چاپ چهارم، (1374ش).
- 2- ارفع، سید کاظم، ترجمه قرآن، تهران: موسسه تحقیقاتی و انتشاراتی فیض کاشانی، چاپ اول، (1381ش).
- 3- الهی قمشه‌ای، مهدی، ترجمه قرآن، تهران: فرهنگ. چاپ هفتم، (1375ش).
- 4- انصاری خوشابری، مسعود. ترجمه قرآن، تهران: نشر و پژوهش فرزانه روز، (1377ش).
- 5- انصاریان، حسین، ترجمه قرآن، قم: انتشارات اسوه، چاپ اول، (1383ش).

- 6- برزی، اصغر، ترجمه قرآن، تهران: بنیاد قرآن، چاپ اول، (1382ش).
- 7- بروجردی، سید محمد ابراهیم، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات صدر، چاپ ششم، (1366ش).
- 8- بهرام پور، ابوالفضل، ترجمه قرآن، قم: انتشارات هجرت، چاپ اول، (1383ش).
- 9- پاینده، ابوالقاسم، ترجمه قرآن، تهران: سازمان انتشارات جاویدان، چاپ پنجم، (1357ش).
- 10- پورجوادی، کاظم، ترجمه قرآن، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، چاپ اول، (1414ق).
- 11- جواهری، سیدمحمدحسن، «پژوهشی در انواع ترجمه قرآن کریم»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره 42-43، صص 136-159، (1384ش).
- 12- حلبی، علی اصغر، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات اساطیر، چاپ اول، (1380ش).
- 13- خرمشاهی، بهاء‌الدین، «نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم»، مجله ترجمان وحی، شماره 18، صص 25-46، (1384ش).
- 14- خواجوی، محمد، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات مولی، چاپ اول، (1410ق).
- 15- رضایی اصفهانی، محمد علی، «روشها و سبکهای ترجمه قرآن»، مجله ترجمان وحی، شماره 15، صص 33-61، (1383ش).
- 16- رضایی اصفهانی، محمد علی، «نظری بر مقاله (نخستین ترجمه گروهی قرآن کریم) استاد خرمشاهی»، مجله ترجمان وحی، شماره 19، صص 45-67، (1385ش).
- 17- رضایی اصفهانی، محمدعلی وهمکاران، ترجمه قرآن، قم: موسسه تحقیقاتی فرهنگی دار الذکر، چاپ اول، (1383ش).
- 18- رهنما، زین العابدین، ترجمه و تفسیر قرآن، تهران: انتشارات کیهان، (1346ش).
- 19- سرخسی، علامه شمس الائمة محمد بن احمد، المبسوط، بیروت: دارالکتب العلمیه، (1414ق).
- 20- صافی، محمود بن عبدالحیم، الجدول فی إعراب القرآن، دمشق: دار الرشید مؤسسة الإيمان، چاپ چهارم، (1418ق).
- 21- صفارزاده، طاهره، ترجمه قرآن، تهران: موسسه فرهنگی جهان رایانه کوثر، چاپ دوم، (1380ش).
- 22- صفوی، محمد رضا، ترجمه قرآن، قم: اسراء، چاپ اول، (1385ش).

- 23- طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: منشورات جامعة المدرسی فی الحوزة العلمیة فی قم المقدسة، چاپ پنجم، (1417ق).
- 24- طباطبائی، حسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، (1374ش).
- 25- فارسی، جلال الدین، ترجمه قرآن، تهران: انجمن کتاب، چاپ اول، (1369ش).
- 26- فولادوند، محمد مهدی، ترجمه قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ پنجم، (1384ش).
- 27- کاویانپور، احمد، ترجمه قرآن، تهران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال، چاپ سوم، (1378ش).
- 28- لطفی پور ساعدی، کاظم، درآمدی به اصول و روش ترجمه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی. چاپ دوم، (1374ش).
- 29- مجتویی، سید جلال الدین، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات حکمت، چاپ اول، (1371ش).
- 30- مشکینی، علی، ترجمه قرآن، قم: الهادی، چاپ اول، (1381ش).
- 31- مکارم شیرازی، ناصر، ترجمه قرآن، قم: دار القرآن الکریم، چاپ دوم، (1373ش).
- 32- نیومارک، پیتر، دوره آموزش فنون ترجمه ویژه مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد، مترجمان: دکتر منصور فهیم، سعید سبزیان - تهران: رهنما، (1382ش).
- 33- یاسری، محمود، ترجمه قرآن، قم: انتشارات بنیاد فرهنگی امام مهدی (عج)، چاپ اول، (1415ق).
- 34- پایگاه تحقیقاتی القرآن، زندگی‌نامه علمی محمد علی رضایی اصفهانی: